

IZVJEŠTAJ O MISIJI UTVRĐIVANJA ČINJENIČNOG STANJA IZVRŠENOJ U OŽUJKU 1994. GODINE

Dr. Colin Kaiser

Vijeće Europe

Pariz

Sadržaj:

A. Uvod

B. Djelovanje Promatračke misije Europske zajednice na polju kulturnog naslijeđa

C. Bosna i Hercegovina: Mostar, dolina Neretve i zapadna Hercegovina

D. Hrvatska: zapadna i istočna Slavonija i drugi krajevi

E. Zaključci i preporuke

A. UVOD

1. Ovaj se izvještaj temelji na pregledu arhiva Promatračke misije Europske zajednice u Zagrebu i dvije petodnevne istraživačke misije na terenu (od 2. do 23. ožujka 1994.; Hercegovina i zapadna i istočna Slavonija), provedene uz logističku podršku Promatračke misije Europske zajednice, i uz suradnju nacionalnih, regionalnih i lokalnih političkih, vojnih i kulturnih vlasti. Misije na terenu ne bi se bile mogle ostvariti bez pomoći Promatračke misije, jer su posrijedi bila politički ili vojno osjetljiva područja. Čak i uz takvu podršku nije baš uvijek bilo moguće dulje zadržavanje ili fotografiranje na nekim mjestima, a bilo je i nekoliko problema uzrokovanih mjesnim napetostima.

2. Ova suradnja s Promatračkom misijom Europske zajednice (ECMM) vrlo je značajna jer otvara mogućnosti da se Promatračka misija posveti pažljivijem praćenju stanja na terenu u području kulturnog naslijeđa, kao i boljem protoku informacija do Parlamentarne skupštine. Štoviše, nema razloga da se suradnja ne proširi i na druga područja kojima se bavi Vijeće Europe.

3. Drugi povoljni faktori su povlačenje teškog artiljerijskog oružja iz okoline Sarajeva, sporazum zaključen između bosanskih Hrvata i Muslimana, kao i sporazum sklopljen između Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Ove promjene dopuštaju međunarodnoj zajednici da intervenira na svim područjima života materijalnom i tehničkom pomoći i u krajevima koje su do sada za nju bili zatvoreni; situacija se istinski promijenila na bolje i ne treba propustiti priliku za početak obnove da bi se učvrstilo bar onoliko mira koliko ga već ima i uvjerali ljudi da ne emigriraju.

B. DJELOVANJE PROMATRAČKE MISIJE EUROPSKE ZAJEDNICE NA POLJU KULTURNOG NASLIJEĐA

4. Još od jeseni 1991. godine ekipe Promatračke misije imale su mandat da prate stanje kulturnog naslijeđa u okviru svoga humanitarnog djelovanja. Međutim, u to vrijeme, kao i još dugo poslije, mjesne su ekipe bile i odviše zauzete ugovaranjem prekida vatre i sličnim aktivnostima; katastrofalne posljedice širećeg etničkog čišćenja također su uvelike povećale opseg njihova rada.

5. Međutim, iz proučenih izvještaja promatrača i iz razgovora s osobljem Promatračke misije jasno proizlazi da se ipak donekle pratilo kulturno naslijeđe, osobito crkveni objekti, i to uglavnom na zahtjev mjesnih crkvenih vlasti (katoličkih i pravoslavnih) ili na osnovi specifičnih uputstava humanitarne sekcije u Zagrebu i humanitarnih ćelija u Regionalnim centrima. Promatrači su također ugovarali sastanke crkvenih, političkih a ponekad i kulturnih vlasti u vezi s nekim slučajevima.

6. Sljedeći primjeri (nađeno ih je mnogo više) ne daju iscrpnu sliku djelatnosti promatrača, jer bi potanko proučavanje arhiva predsjedništva misije i regionalnih centara zahtjevalo mnogo vremena. Primjeri ne obuhvaćaju općenitije spominjanje razaranja sela i urbanih centara u kojima je očito bilo i spomenika kulture i predmeta kulturnog naslijeđa.

22. listopada 1991.: izvještaj dubrovačkog tima koji prenosi žalbu nadbiskupa riječko-senjskog zbog razaranja, rušenja ili paleži crkava u Lovincu, Sv. Roku, Bilaju, Gospiću, Ličkom Osiku, Ličkom Novom, Otočcu, Brlogu, Vagancu, Selištu, Saborskom i teških oštećenja na crkvama u Sincu, Prozoru, Svici, Mušaluku, Cetingradu, Drežniku.

25. listopada 1991.: izvještaj tima UNIFORM o selima i gradovima u području Splita i Šibenika (Konjevrate, Skradin, Durvice, Split): "U svim tim mjestima ima oštećenja, vjerovatno uzrokovanih granatama, vatrom iz oklopnih vozila i zračnim napadima na neke kuće, škole, na katoličke crkve u Skradinu, a također i na pravoslavne crkve. Međutim, oštećenja nisu dramatična... Zaključak: timu je bilo očigledno da su crkve (katoličke) osobito bile cilj napada."

28. siječnja 1992.: opći dnevni izvještaj Promatračke misije: "Humanitarni tim je posjetio Karlovac da bi razgovarao s civilnim vlastima o popravku parohijske crkve (Sv. Nikola). Učinjen je napredak i sastanak s vlastima pravoslavne crkve bit će 4. veljače." Zavod za zaštitu spomenika kulture iz Zagreba potvrđuje da je Promatračka misija ugovorila takav sastanak, ali da se nije mogao postići sporazum oko rušenja zvonika s predstavnicima pravoslavne crkve. Zvonik se zatim srušio u jesen 1993. godine.

8. veljače 1992.: izvještaj tima iz Doboja: "Zatim je tim posjetio koncentracijski logor Jasenovac (u Hrvatskoj), svetište i muzej. Na zgradama ima mnogo oštećenja, bilo je mnogo pljačkanja dokumenata i muzejskih predmeta i to je mjesto očigledno oskvrnuto." Na zahtjev humanitarne ćelije Regionalnog centra Promatračke misije tim je ponovo posjetio Jasenovac 5. travnja 1992. i zabilježio: "Spomenik nije oštećen." Prema JNA i srpskom direktoru muzeja štete je učinila Hrvatska nacionalna garda.

15. veljače 1992.: izvještaj o zahtjevu episkopa Lukijana nakon što ga je Hrvatska nacionalna garda spriječila da posjeti svoju rezidenciju u Pakracu: "Lukijan je naveo da na oba mjesta (u crkvi i rezidenciji) ima mnogo rukopisa povijesne (originalne) vrijednosti. Oni moraju biti zaštićeni. Preporuča se da tim posjeti rezidenciju i crkvu (obje su ostale bez krova) i da se knjižnice pokriju plastikom da bi bile kako-tako zaštićene. Lukijan također pita mogu li se zagrebačke i beogradske ustanove odgovorne za spomenike i predmete obavijestiti o problemu." (O pakračkoj Eparhijskoj crkvi i rezidenciji vidi dalje u tekstu.)

21. ožujka 1992.: izvještaj banjalučkog tima o posjetima "katoličkim

objektima na području Banjaluke: posjeti samostanima Nova Topola, Bos Aleksandrovac i mahovljanskoj crkvi". "Zaključak: čini se da nema sistematskih napada na katolička svetišta na tom području, već se uočavaju ranija oštećenja nanosena u razdoblju glavne krize prošle godine, kao i za nekih manjih nedavnih napada nekontroliranih grupa."

13. travnja 1992.: Mostarski tim: posjet samostanu u Žitomislčićima, koji se nalazi "u unakrsnoj vatri između JA i hrvatskih položaja... Kazali smo ljudima da ćemo ih redovito posjećivati."

28. studenog 1992.: izvještaj gradačačkog tima: "grad je u strašnom stanju. Veliki dijelovi industrijskog područja su jako oštećeni ili uništeni, a većina kuća pokazuje znakove oštećenja. Dvorac je pogođen mnogo puta."

7. Promatračka se misija suočila s problemima oko distribucije prikupljenih informacija. Promatrači nemaju, kao UNPROFOR ili agencije Ujedinjenih naroda, institucije biltena, dnevnih konferencija za tisak i slično. Međutim, informacija se lokalno distribuirala na sastancima predstavnika NGO i drugih organizacija s bazom u Zagrebu. Posljedica neprisutnosti predstavnika međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija koje se bave kulturnim naslijeđem u Zagrebu bilo je presijecanje bilo kakva dotoka informacija iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

8. Zanimanje Promatračke misije za ta pitanja, želja za poboljšanjem praćenja kulturnog naslijeđa i spremnost na suradnju s međunarodnim organizacijama su očigledne, a i obilno su dokazane kroz pomoć koja je pružena savjetniku za vrijeme izvršenja njegova izaslanstva. Štoviše, smanjenje političko-vojne uloge Promatračke misije daje njihovoj maloj strukturi (75 promatrača na terenu) mogućnost većeg angažiranja u pitanjima kulturnog naslijeđa.

9. Po završetku svoje zadaće savjetnik je Promatračkoj misiji predao nacrt promatračkog upitnika.

ii) Istočna Slavonija (UNPA Istok): Vukovar, sela istočno od Osijeka i podunavska sela i gradovi istočno od Vukovara

Uvod

54. S izuzetkom posjeta predstavnika UNESCO-a Vukovaru u prvoj polovici 1992. godine, ni jedan predstavnik međunarodnih organizacija nije došao ustanoviti u kakvom se stanju nalazi vukovarska kulturna baština. Bilo bi prijeko potrebno organizirati posjete predstavnika drugih međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija; do tada će Promatračka misija - koja već prati neke crkve u tom području - nastaviti tako rad.

a) Vukovar

Kult Vukovara

55. Za mnoge Hrvate, a možda i za većinu njih, Vukovar je simbol rata; u jesen 1991. godine podnio je takvo razaranja od artiljerije JNA kakvo neće više iskusiti nijedan hrvatski grad; izgubljen je nakon junačke obrane koju su mu pružili vojnici, policajci i dobrovoljci protiv neprijatelja daleko premoćnog naoružanjem i brojem; nestalo je na tisuće njegovih hrvatskih stanovnika, a većina preostalih je prognana. On je

tema knjiga i video-filmova; postoje udruženja posvećena očuvanju hrvatskog Vukovara izvan okupiranog područja; oko glavnog štaba UNPROFOR-a izgrađen je zid od cigli na kojima su ispisana imena nestalih vukovarskih građana; u Hrvatskoj vojsci postoje vukovarske jedinice. Vukovar je ekvivalent francuskog Strasbourga, umotanog u veo na Place de la Concorde uoči prvog svjetskog rata. To znači da je Vukovar također i tema oko koje se pletu mitovi, kao i glavni izvor s kojeg se napaja želja za osvetom. On je nestao s vidika svijeta, što znači da su vukovarski Srbi, koje je isto tako divljački bombardirala JNA, propali nekud u crnu rupu, ili, još gore, da ih se potpuno identificira s napadačkom vojskom. Ako savjetnikov posjet Vukovaru ima ikakva smisla, to je svakako da podsjeti i Srbe i Hrvate podjednako da međunarodna zajednica ne smije zaboraviti što se dogodilo u Vukovaru, i da bi Vukovar trebao opet postati ljupki barokni grad Hrvata i Srba, kao što je i bio.

Zbirke Gradskog muzeja Vukovar

56. Zbog kratkotrajnosti posjeta bilo je moguće detaljno istražiti samo pitanje zbirki Gradskog muzeja Vukovar. Ta ustanova posjeduje četiri odvojene zbirke - arheološku, etnografsku i povijesnu zbirku, koje su smještene u dvorcu Eltz, zbirku Bauer i ostale zbirke umjetničkih djela Galerije likovne umjetnosti, Spomen-muzej Lavoslavu Ružički (posvećen hrvatskom kemičaru koji je dobio Nobelovu nagradu) i Spomen-muzej II. kongresa KPJ.

57. Bombardiranje dvorca Eltz (iz 1749.) još je tema polemike između hrvatskih i srpskih vlasti; to je spomenik kulture, koji je bio obilježen zastavom sa znakom Haaške konvencije, pa je bombardiranje prema tome bilo ratni zločin; Srbi pak tvrde da ga je hrvatska vojska koristila za vrijeme bitke, i objavljuju fotografije koje prikazuju obrambene radove u dvorištu dvorca i ostatke rampe za lansiranje raketa. Pitanju se mora pristupiti sasvim otvoreno: Vukovar je malen gradić, a ovo vrlo solidno zdanje, više od okolnih zgrada, strateški smješteno na cesti prema zapadu koja je bila jedan od pravaca napredovanja JNA, hrvatske su snage zaista mogle koristiti u svrhu obrane, što ne znači da su fotografije koje Srbi nude neoboriv dokaz. Štoviše, moguće je da je jedina njegova upotreba u "vojne" svrhe bila ograničena na poljsku bolnicu smještenu u podrume zamka, a bolnice nisu vojni ciljevi.

58. Dvorac Eltz nije uništen, unatoč optužbama u hrvatskim izvještajima, ali je jako oštećen (doduše, dijelovi u kojima su bili smješteni uredi privrednog poduzeća pretrpjeli su puno veće štete). Mjesne su vlasti rekonstruirale krov zapadnoga krila dvorca i prekrile privremenim krovom istočno krilo, a uskoro će prekriti i središnji dio. Uredi rade u prizemlju, a jedna od najljepših baroknih soba čak se i restaurira. Međutim, bit će potrebno izvesti mnogo velikih popravaka i ponovno izgraditi unutrašnje strukturalne dijelove prije nego što će zgrada biti pogodna da opet primi svoje zbirke. U muzeju sada radi osam radnika; kustos muzeja, Olivera Rokvić, bila je prije rata zadužena za povijesnu zbirku.

59. Druga polemika vodi se oko čuvanja zbirki koje pripadaju ovom, a i drugim muzejima. Verzija koju obično daju Hrvati glasi da je sve bilo propisno sklonjeno na sigurna mjesta po gradu; međutim, čini se da praktično ništa nije bilo sklonjeno ni iz dvorca Eltz niti iz drugih muzeja prije vukovarske bitke, a poneke zbirke nisu čak bile ni sklonjene u depoe, što je bilo uzrokom potpunog uništenja zbirke Lavoslava Ružičke

(osim jednog pisacćeg stola) i zbirke Spomen-muzeja II. kongresa KPJ (ostale su samo foto-reprodukcije), kao i oštećenja zbirke slika u Galeriji umjetnina: stalni je postav još visio na zidovima, što je uzrokovalo uništenje 5% slika (uglavnom zbirke naivne umjetnosti) i oštećenje 50% ostalih. Dio zbirke bio je sklonjen u Franjevački samostan; ostale su bile na posudbi po uredima. Možda je ukradeno oko 10%, ali slike su vraćene iz ureda, uključujući i one iz podruma gradske vijećnice.

60. U središnjem dijelu dvorca Eltz uništeni su in situ etnografski predmeti u stalnom postavu, a zbirka Narodno-oslobodilačkog rata pretrpjela je velike štete. Ostatak građe (uključujući i knjižnicu sa 13.000 knjiga) bio je spakiran u kutije koje su smještene uglavnom po hodnicima muzeja kako bi s obje strane bile zaštićene jakim zidovima, od kojih je vanjski veoma debeo. Dio arhiva odnesen je u podrum. Na taj način spašeno je 80% muzejskih predmeta i sve knjige iz knjižnice osim njih pet. Predmeti koji su bili u depou arheološke zbirke na tavanu propali su u drugi kat i obezvrijeđeni su jer su se svi pomiješali; keramički predmeti preneseni su iz depoa na arheološkom nalazištu Vučedol nakon bitke.

61. Ovu verziju o stanju zbirki za vrijeme bitke savjetnik je čuo od kustosa muzeja u Vukovaru, ali i u Zagrebu se priznaje da mjesne vlasti nisu dopuštale da se zbirke evakuiraju na neko drugo mjesto u Hrvatskoj, a kada je konačno prihvaćena činjenica da je evakuacija neizbježna, grad je već bio odsječen. Vukovar nije jedini primjer mjesnog otpora prema mjerama zaštite u ime očuvanja "normalnog života" - drugi takav slučaj poznat savjetniku je slučaj Dubrovnika.

62. S izuzetkom knjižnice, koja se nalazi u muzeju, čitava građa i zbirka slika prenesene su u Novi Sad tijekom prosinca 1991. i siječnja 1992. godine (prema hrvatskim izvorima srpska novinska agencija Tanjug najavila je ovu evakuaciju 29. studenoga); i to je također predmet polemike. "Rekvizicija" koju su izvršile srbijanske vlasti predstavlja se kao nešto identično pljački i u suprotnosti sa svim međunarodnim konvencijama. Međutim na taj se događaj može i drugačije gledati: kada je grad pao, vlasti JNA nisu imale nikakve kontrole nad događajima (a događalo se mnogo gorih stvari nego što je vandaliziranje umjetničke baštine). Franjevački samostan je opljačkan (izvjestan broj knjiga i dijelova raspela je kasnije prenesen na čuvanje u muzej), mali dio zbirke Eltz (gradski pečati, arheološki predmeti) nađen je kasnije u nekom privatnom stanu; i, kao što je već rećeno, ukradene su neke slike. Izgleda da je srbijansko Ministarstvo kulture donijelo odluku da se zbirke odnesu iz Vukovara zato što im druge vlasti nisu mogle ili nisu htjele jamćiti sigurnost.

63. Sukladno tome, knjižnica i arhiv preneseni su u jednu privatnu kuću u blizini vukovarske policijske stanice (vraćeni su u muzej pet mjeseci prije savjetnikova posjeta), namještaj iz dvorca i dio zbirke likovne umjetnosti preneseni su u zgradu eparhije u Dalju, a ostalo je otišlo u Novi Sad i u Beograd (odakle je kasnije opet preneseno u Novi Sad). Osim namještaja deponiranog u Dalju (koji je savjetnik vidio) i koji će uskoro biti vraćen u muzej, sve se nalazi u pet muzeja u Novom Sadu.

64. Kustosica muzeja je potvrdila da je napravljen inventar svih predmeta koji su odneseni, i da Ministarstvo kulture u Beogradu posjeduje kompjuterski zapis o zbirka. Oko polovice slika je restaurirano.

65. Ta treća polemika oko opravdanosti prenošenja zbirki nije završena, a još dalje je do rješenja pitanja njihova vraćanja u Vukovar, gdje im je i mjesto - ali možemo se zapitati kakvog su izbora imale mjesne kulturne ustanove i Ministarstvo kulture Srbije u studenome 1991. godine.

Potrebe Gradskog muzeja Vukovara

66. Kustosica muzeja je izrazila jednu jedinu potrebu: da se razviju veze s drugim muzejima. To bi se pitanje moglo razmatrati politićki (vukovarski muzej više ne postoji), ili bi se moglo priznati da su ova kustosica i njezino osoblje odano radili na dobrobit muzeja i njegove građe u izvanredno teškim okolnostima i da zasluđu da ih se tretira kao profesionalce.

Stanje stare vukovarske gradske jezgre i planovi za obnovu

67. U Zagrebu se strahovalo da se dijelovi Vukovara ruše, uključujući i povijesne zgrade. Mogu se vidjeti tragovi rušenja samo nekoliko kuća ispod Franjevačkog samostana. Neke barokne kuće u centru čak se užurbano restauriraju.

68. Postoji okružni Komitet za zaštitu spomenika, s inženjerom Velimirom Cerimovićem na ćelu, a sastoji se od 9 arhitekata i inženjera. Napravljeni su projekti za restauraciju pojedinih spomenika kulture (crkva sv. Nikole, dvorac Eltz, Paunovićeva kapela itd.), a Komitet se nada da će međunarodna zajednica dati sredstva za izvedbu nekih od tih projekata. Nema znakova namjera da se izgradi novi grad, već prije znakova vezanosti za Vukovar kakav je bio prije razaranja i želje da ga se vidi kako se ponovno diže iz pepela.

b) Sela i crkvena zdanja istoćno od Osijeka u UNPA-sektoru Istok

69. Savjetnik je proputovao kroz sljedeća sela i u nekima od njih se zadržao, uglavnom da bi pregledao crkve: Bilje, Darda, (sjeveroistoćno od Osijeka), Bijelo Brdo, Bobota, Ćelije, Dalj, Ernestinovo, Korivno, Korog, Laslovo, Markušica, Petrova Slatina, Sarvaš, Silaš, Šodolovci, Tenja, Vera (jugoistoćno od Osijeka). Osim Laslova (miješano hrvatsko i mađarsko stanovništvo), Koroga (uglavnom mađarsko), Bilja (pretežno hrvatsko) i Ćelija (gotovo sasvim hrvatsko), prema popisu iz 1991. godine većinsko stanovništvo tih sela je srpsko. U tim se selima nalazi znaćajna baština tradicionalne seoske arhitekture (jednokatnice od štuka i opeke s trijemovima).

70. Postoje dva slućajja potpuno razorenih sela (zapaljena su i dinamitirana): Ćelije, koje su prema hrvatskim izvorima srušene u svibnju 1991. godine, a za koje su Srbi koji su pratili savjetnika i europski promataraci kazali da je bilo izgrađeno za vrijeme ili poslije drugoga svjetskog rata i naseljeno hercegovaćkim Hrvatima; i Laslovo, za koje savjetnik nije mogao utvrditi kada je razoreno. Međutim dosta je vjerojatno da je ovo drugo selo uništeno odmah po početku rata: u ostalim selima gotovo da nema slućajeva rušenja hrvatskih kuća, premda se u njima može vidjeti na stotine praznih kuća. To je veoma znaćajno ako se usporedi s onim što je savjetnik vidio u Hrvatskoj i u Hercegovini, gdje je paljenje i dinamitiranje kuća pravilo. U ovom dijelu istoćnog sektora vjerojatno su ta dva sela uništena da bi se navelo

hrvatske i mađarske stanovnike drugih mjesta da odu; njihove su kuće bile namijenjene prihvaćanju Srba, i mnogo se Srba iz zapadne i središnje Slavonije naselilo u ovom području.

71. Zbog kratkoće vremena savjetnik nije mogao pregledati mnogo crkava. Barokna katolička crkva u Bilju pretrpjela je manja vanjska oštećenja od raketa, sakristija je spaljena a zgrada vandalizirana (vrata nisu bila zaključana); krovšte i lukovičasta kupola zvonika mađarske protestantske crkve u istom selu potpuno su uništeni; kamena struktura zvonika i krov mađarske protestantske crkve u Korogu pretrpjeli su velike štete od granatiranja, a unutrašnjost je vandalizirana; lukovičasta kupola zvonika i krov mađarske protestantske crkve u Laslovu također su jako oštećeni, a crkva je vjerojatno i vandalizirana. Premda hrvatski izvještaji spominju mađarsku crkvu u Laslovu, očigledno je da je malo što bilo poznato o štetama na tim baroknim mađarskim crkvama prije savjetnikova posjeta.

72. Viđen je i izvjestan broj pravoslavnih crkava, ali štete su uvijek bile neznatne u usporedbi sa štetama na drugim crkvama: Sv. Mihajlo u Dardi (iz 1777.) jest oštećen, ali samo vatrom iz lakog oružja (kazano je da je u međuvremenu popravljen); stolna crkva sv. Dimitrija u Dalju (iz 1799.) oštećena je vatrom iz lakog oružja; Pentekostna crkva u Markušici (iz 1810.) pretrpjela je oštećenja od pogotka jednom ili dvjema raketama ili malim granatama. Najteže oštećena pravoslavna crkva koju je savjetnik vidio jest crkva Rođenja Blažene Djevice (izgrađena u srednjem vijeku, pregrađena 1757. godine) koja se nalazi u blizini sadašnje demarkacijske linije: uništen joj je krov. Ikone su sklonjene na vrijeme i ova se crkva ne bi mogla opisati kao "razorena od zvonika do oltara", kako se tvrdi u srpskom izvještaju.

c) Sela, gradići i crkvena zdanja na Dunavu nizvodno od Vukovara

73. Sotin, Opatovac, Mohovo, Šaregrad, Lovka i Ilok pokazuju uglavnom isti model etničkog čišćenja kao i drugdje u istočnom sektoru. Građa Gradskog muzeja Iloka nije pretrpjela nikakve štete (što potvrđuje informaciju sadržanu u izvještaju ICOM-a); najveća prijetnja muzejskoj zgradi su tri velika rezervoara za vodu smještena na tavanu zapadnoga krila, koji ugrožavaju zgradu svojom težinom i propuštanjem vlage (međutim, prijeko su potrebni za opskrbu grada voćom).

74. Ostali spomenici kulture su u različitom stanju: zvonik mnogo restaurirane crkve sv. Ivana Kapistrana Franjevačkog samostana u Iloku pretrpio je manje štete od rakete, nekoliko vitraža iz 19. stoljeća je razbijeno, a vrata su oštećena bombom u srpnju 1993. godine, nakon čega je ulaz zazidan. Crkva je ipak u funkciji i zaštićena prisutnošću franjevačkog svećenika, zanimanjem oficira za civilna pitanja UN-a, Promatračke misije Europske zajednice, i stavom srpskih mjesnih vlasti. Otomansko turbe u blizini gradskog muzeja Iloka nije oštećeno.

75. Jedina druga katolička crkva u ovom području koja se mogla razgledati bila je barokna crkva svete Marije. Zvonik je srušen artiljerijskom vatrom, krovna struktura je jako oštećena (unutrašnji strop je urušen), a osobito su velika oštećenja na krovu iza zvonika. Crkva je bila otvorena. Pet drvenih skulptura bilo je razbacano po crkvenom dvorištu, u jadnom stanju nakon ležanja u travi od 1991. godine. Promatračka misija će se pobrinuti da se te statue sklone i propisno spreme.

d) Sadašnje praćenje stanja kulturne baštine Promatračke misije Europske zajednice u UNPA Istok

76. Oficir za vezu Europske zajednice pratio je nekoliko crkava i samostana u siječnju 1994. godine i ustanovio znatna oštećenja na sljedećim objektima: crkvi i samostanu sv. Petra i Pavla u Šaregradu (teško oštećeni zvonik), crkvi Naše Gospe od Fatime u Borovu Naselju (velike štete nanosene cijelom zdanju, tako da će se morati rekonstruirati), Sv. Križu u Bogdanovcima (od nje su ostali samo veoma oštećeni zidovi); crkvi sv. Josipa radnika u Borovu (velika vanjska i unutrašnja oštećenja, bit će potrebna rekonstrukcija); kao i na crkvama u Vukovaru o kojima se više zna.

Obilježja izvještaja

77. Savjetnik je dobio informacije od đakovačko-srijemskog biskupa o štetama nanesenim crkvama diljem biskupije (pod koju potpada istočna Slavonija i Srijem u Srbiji). Te informacije nije bilo moguće provjeriti, osim na dva mjesta (opis oštećenja nanesenih crkvi u Bilju bio je preuveličan, u slučaju Sv. Marije u Sotinu u izvještaju je izražena sumnja da je sasvim razorena, ali to nije potvrđeno), a informacije su prosljeđene Promatračkoj misiji na daljnje praćenje. Informacija koju je UNPROFOR-u poslala Županija vukovarsko-srijemska (datirana 10. siječnja 1994. godine) odnosi se uglavnom na štete nanosene crkvama tijekom 1993. godine. Savjetnik je također dobio obavijest od osobe koja koordinira te informacije da je grčko-katolička crkva u Petrovcima oštećena u siječnju ove godine. Te su informacije sada u posjedu Promatračke misije Europske zajednice.

78. Iz razgovora u Zagrebu jasno je proizlazilo da hrvatskim kulturnim ustanovama nije bio poznat izvještaj biskupa đakovačko-srijemskog; također je istina da se neprestano pojavljuje poplava "informacija" o katoličkim crkvama, dosta sofisticirano opremljenih zemljopisnim kartama i kompjuterskim ispisima. Upravo kada je završavao ovaj izvještaj, savjetnik je primio jedan takav dokument koji je priredio Odjel za zemljopisni informatički sistem hrvatskog naftnog poduzeća INA, u kojemu postoje samo dvije kvalifikacije: uništeno i oštećeno. GIS je također proizveo katastarski plan Vukovara koji predstavlja vukovarski dvorac kao razoren. Ova inflacija dokumentacije autoritativnog izgleda predstavlja pravi problem. Savjetnik se nada da će zagrebački Zavod za zaštitu spomenika kulture proizvesti toliko potrebnu studiju, u koju će biti uključene i pravoslavne i protestantske crkve, koje su također dio hrvatskoga kulturnog naslijeđa.

Zaključak: razaranja sakralne baštine u područjima posjećenim u UNPA Istok

79. Izvan Vukovara kulturna baština koja je pretrpjela najteže štete je sakralna: pravoslavna je uglavnom pretrpjela manja oštećenja, dok su katoličke i protestantske crkve pretrpjele znatne štete od artiljerijskih napada i vandalizma. Ali ipak, kao i u drugim ratnim zonama koje je savjetnik posjetio u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, tipovi šteta međusobno se veoma razlikuju i kreću se u rasponu od vjerojatnog dinamitiranja katoličke crkve u Dalju (savjetniku su pokazane slike, ali nije imao prilike vidjeti samu crkvu) do manjih oštećenja koja je pretrpio Franjevački samostan u Iloku. Promatračka misija Europske zajednice može dati velik doprinos obavještavajući hrvatske kulturne ustanove, katoličku i protestantsku crkvu i Vijeće Europe o stvarnim razmjerama razaranja.

iii) Ostalo

a) Izložbe pokretnih predmeta pravoslavne kulturne baštine u Beogradu

80. Muzejski dokumentacioni centar iz Zagreba predao je savjetniku kopije kataloga za dvije izložbe koje su organizirane u Beogradu - "Umjetnička baština Srba zapadne Slavonije - Pakrac, Lisičine, Veliki Bastaji" (svibanj - kolovoz 1993. godine) i "Ikone dalmatinske Krajine - iz područja ugroženih (sic!) ratom" (svibanj - lipanj 1992. godine).

81. Prva je izložba veoma zanimljiva. Sadržava 128 predmeta iz Pakraca, uključujući i dvije slike iz episkopove rezidencije, kao i ikonostase pravoslavnih crkava u Lisičinama i Velikim Bastiljima, od kojih je posljednji evakuiran u Beograd 1991. godine. Izgleda da je druga izložba, koja se sastoji od 180 predmeta, uglavnom sastavljena od ikona iz benkovačkog područja, koje je pod srpskom kontrolom, a katalog bilježi da su "poduzete hitne i izvanredne mjere potkraj 1991. i početkom 1992. godine" u cilju očuvanja tog naslijeđa.

82. Drugim riječima, izvedene su evakuacije, i bilo bi zanimljivo kada bi beogradske vlasti identificirale predmete pokretnoga kulturnog naslijeđa iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine koji se sada kod njih nalaze, i kada bi dalmatinski predmeti bili vraćeni u krajinu.

b) Dinamitiranje eparhijske zgrade u Karlovcu

Vijeće Europe primilo je kopije dvaju izvještaja (od 28. prosinca 1993. i 12. siječnja 1994. godine) o postavljanju dvaju eksplozivnih sredstva u zgradu karlovačke eparhije, koja se spominje u četvrtom izvještaju. Te je izvještaje prikupio vikar pravoslavnih svećenika u Plaškom, a upućeni su episkopu gornjokarlovačkom. Prvi izvještaj bilježi da je najveća šteta nanesena južnom dijelu koji je "potpuno razoren, od temelja do krova, tako da je ostao samo sjeverni zid prema dvorištu;" štete su nanesene i istočnom krilu zgrade. Prema drugom izvještaju karlovački Zavod za zaštitu spomenika kulture evakuirao je kulturno blago i pokušao u Zagreb 30. siječnja, a negativni mikrofilmova s inventarom izgleda da su predani pravoslavnoj crkvi. U izvještaju se primjećuje da su "prema našem mišljenju radnici Regionalnog instituta (za zaštitu spomenika kulture) sa svoje strane pokazali visoki profesionalizam". Prema mišljenju inženjera koji su pregledali zgradu, "oni koji su željeli eliminirati gornjokarlovačku eparhiju i srpsku pravoslavnu crkvu iz Karlovca efikasno su izveli svoj posao", drugim riječima, dinamitiranje zgrade je izvedeno veoma profesionalno.

c) Međunarodne inicijative u prilog očuvanja hrvatskoga kulturnog naslijeđa

84. Osječki Regionalni zavod za zaštitu kulturnih spomenika pružio je korisne informacije o međunarodnim inicijativama: talijanski Caritas dao je sredstva za obnovu crkve u Jarmini i drugih crkvenih zdanja; austrijska humanitarna organizacija iz Graza dala je materijal za obnovu Jankovićeva lječilišta u Lipiku; grad Bamberg kupio je kompletni krov za osječku katedralu; a iz južne Austrije pritiječu sredstva za obnovu knjižnice i zgrade Instituta u Osijeku. Hrvatski oficir za vezu pri Promatračkoj misiji Europske zajednice također je upozorio na postojanje projekta UN-a (bečkog ureda) za obnovu pakračkog područja u koji je uključena i obnova objekata kulturne baštine.

E. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Zaključci

Vijesti o štetama na koje se sumnjalo i prečesto su potvrđene, a ponekad je ustanovljeno da su stvarno i gore nego što se pretpostavljalo. Unatoč preuveličavanjima sadržanim u srpskim i pravoslavnim izvještajima, gubici nanoseni sakralnom i svjetovnom kulturnom naslijeđu veoma su teški. Srećom, ima područja gdje se razmjerno malo razorilo i u kojima bi stanje moglo biti mnogo teže (kao što su dijelovi zapadne Hercegovine koji su posječeni u toku misije).

Preporuke

Mostar

i) Nedavno najavljene inicijative u vezi sa starim mostom trebale bi se specifično odnositi na čitav kompleks mosta (kule, kujundžiluk, čaršiju i okolni kompleks zgrada). Štoviše, stara mostarska gradska jezgra kao takva trebala bi biti predmet međunarodne kampanje. Takva bi akcija bila nužna da bi se ljudima koji su prošli kroz mnoga teška iskušenja pružili dokazi da svijet cijeni kulturnu baštinu ovog izvanrednoga grada, i time otklonila strašna svijest o napuštenosti koja među njima vlada. Takva deklaracija, bude li je slijedila stvarna akcija, mogla bi također odvratiti armiju bosanskih Srba, kao i djelotvorno ohrabriti "obnavljanje mostova" između lijeve i desne obale, jer je sposobnost stanovnika da zajednički djeluju ključni faktor za rekonstrukciju i obnovu Mostara.

ii) "Permanentna" prisutnost predstavnika neke od međunarodnih kulturnih organizacija (ili više njih) koji bi pratili mjesne uvjete i potrebe i povezivali ostale međunarodne organizacije koje se bave kulturnim naslijeđem prije nego je potrebna da bi se ponovno izgradilo povjerenje. Moguće je odmah otvoriti takav jedan ured.

iii) Nužno je odmah pružiti međunarodnu stručnu pomoć u procjenjivanju stanja pojedinih spomenika kulture i utvrđivanju hitnih mjera koje treba poduzeti u cilju njihova spašavanja. Komitet za kulturno naslijeđe Vijeća Europe u stanju je pružiti takvu stručnu pomoć. Same štete moraju procijeniti međunarodni stručnjaci iz raznih područja (uključujući i vojno) koji bi morali raditi zajedno sa stručnjacima sa obje obale.

iv) Navedene materijalne potrebe morale bi financirati međunarodne vladine i nevladine organizacije, uz pomoć udruženja kao što je BHHR.

v) Briga za kulturno naslijeđe trebala bi biti uključena u mandat Europske zajednice za upravu nad gradom.

Vukovar

i) ICOM i međunarodna muzejska zajednica morali bi poraditi na uspostavljanju profesionalnih veza između Gradskog muzeja Vukovar i Muzeja Vukovara u progonstvu u Hrvatskoj, djelomično i u duhu nastojanja da se ponovno izgrade mostovi.

ii) Imajući na umu simbolično značenje Vukovara i atmosferu koja trenutačno vlada oko toga pitanja u Hrvatskoj, bilo bi poželjno da međunarodne organizacije posjete grad s ciljem prikupljanja stvarnih

podataka i procjene stanja kulturnog naslijeđa, kao i stvaranja projekata za njegovu rekonstrukciju i obnovu, s perspektivom pružanja međunarodne pomoći gradu.

iii) Nužno je što hitnije razjasniti položaj vukovarskih zbirki, osobito slika, i u tom cilju treba što brže prihvatiti poziv srpskih kulturnih institucija da se pregleda depo u Novom Sadu. Promatračka bi misija mogla pružiti veliku pomoć pri organizaciji misije Vijeća Europe koju bi trebao izvršiti muzejski stručnjak.

Suradnja s europskim promatračima

i) Vijeće Europe trebalo bi na osnovi ove misije, razviti suradnju s Promatračkom misijom Europske zajednice u sljedećem duhu, što se tiče kulturnog naslijeđa, ali i drugih pitanja (obrazovanja, mjesne demokracije itd):

a) postići sporazum o protoku informacija iz humanitarne sekcije Promatračke misije do Parlamentarne skupštine, koja bi mogla širiti informacije dalje preko svojih izvještaja, i možda stimulirati suradnju između nacionalnih ministarstava kulture i Misije; zauzvrat bi Vijeće Europe osiguralo protok informacija i zahtjeva za praćenjem stanja do Promatračke misije.

b) nastaviti suradnju na terenu s Promatračkom misijom, koja bi mogla pružiti potporu daljnjem utvrđivanju činjenica, osobito u krajini i središnjoj Bosni (uključujući i Sarajevo), a također i stručnjacima koji bi pružali tehničku pomoć.

c) bilo bi poželjno da zemlje Europske zajednice pošalju svoje stručne promatrače humanitarnoj sekciji.

31. ožujka 1994.

Napomena:

Izješće stručnoga savjetnika Vijeća Europe, dr. Colina Kaisera, publicirano je u Petom izvješću Vijeća Europe o ratnim štetama na kulturnoj baštini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, za sjednicu Parlamentarne skupštine Vijeća Europe u travnju 1994. godine.

Iz njega prenosimo dijelove, koji se uz Uvod, odnose na djelovanje Promatračke misije EZ-a na polju kulturnog naslijeđa, te cjelovito izvješće iz UNPA Istok, koje prezentira i prve cjelovitije informacije o muzejima u Vukovaru i Iloku. I na kraju prenosimo i Zaključke i preporuke. Izješće prenosimo u odabranim dijelovima, obzirom na djelokrug djelovanja MDC-a usmjeren prvenstveno prema muzejskoj djelatnosti, kako bismo cjelovitije prezentirali i sva dosadašnja izvješća MDC-a po temi zaštite, stanja, i sadašnjeg djelovanja muzeja i na trenutačno okupiranom području Republike Hrvatske.

Izješće MDC-a o muzejima na trenutačno okupiranom području Republike Hrvatske stoga je i sastavnim dijelom ovoga broja *Informaticae Museologicae*.

Cjelovito Izješće Dr. C.Kaisera, na engleskom i hrvatskom jeziku, sa vrijednim informacijama o stanju spomeničke baštine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, na raspolaganju je zainteresiranim kolegama pri Promatračkoj misiji Europske zajednice u Zagrebu, Hotel "I", Remetinečka 106.

U istom Izješću publicirano je izvješće ICOM-ove stručne misije utvrđivanja štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj, provedenog potkraj 1993. godine.

Oba izvješća bila su predmetom rasprave na sjednici Parlamentarne skupštine Vijeća Europe u Strasbourgu, u travnju 1994. godine.

B.Š.

Izvor: Fifth Information Report on war damage to the cultural heritage in Croatia and Bosnia-Herzegovina presented by the Committee on Culture and Education. Council of Europe, Doc.7070, 12 April 1994, pp.31 - 50.

Note:

The report by Dr. Colin Kaiser, consultant expert of Council of Europe, was published in the Fifth Information Report of Council of Europe on war damages to the cultural heritage in Croatia and Bosnia-Herzegovina, presented to the session of Parliamentary Assembly of Council of Europe in April 1994.

We present the parts of the report which, together with the Introduction, pertain to the activities of European Community Monitoring Mission in the field of cultural heritage, as well as the complete report on UNPA East, which made available first reliable information on the situation of the museums of Vukovar and Ilok. Conclusions and Recommendations are presented at the end.

We have chosen the parts of the report which correspond to the range of MDC's activities, focused first and foremost on the museum field, and also in order to present in more detail all reports by MDC on the protection, actual situation and present activities of our museums, including these in the temporarily occupied areas of the Republic of Croatia.

This is the reason why the report by MDC on the museums in the temporarily occupied parts of the Republic of Croatia makes an integral part of this volume of *Informatica Museologica*.

The complete version of the Report by Dr. C. Kaiser, containing valuable information on the situation of cultural heritage in Croatia and Bosnia-Herzegovina, is available to all our colleagues who might be interested, in English and Croatian, at Monitoring Mission of European Community in Zagreb, Hotel I, Remetinečka 106.

The Fifth Information Report also contains the Report by ICOM expert mission on war damage to museums and galleries in Croatia, which was accomplished at the end of 1993.

Both reports were on the agenda of the Session of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe in Strasbourg in April 1994.

B.Š.

Source: Fifth Information Report on war damage to the cultural heritage in Croatia and Bosnia-Herzegovina presented by the Committee on culture and Education. Council of Europe, Doc. 7070, 12 April 1994, pp. 31-50.

*Prijevod s engleskog:
Zdenka Ungar*